

Töredékek, kódexek, digitális rekonstrukciók

Műhelykonferencia Fribourgban

A svájci Fribourgi Egyetem (Université de Fribourg / Universität Freiburg) Bölcsészettudományi Tanszékének Középkori Intézete két szempontból is előkelő helyet foglal el a medievisztikai s azon belül a középkori zenetörténeti kutatások digitális világában. 2005-ben a tanszék időközben visszavonult professzora, Christoph Flüeler kezdeményezésére itt indult útjára az *E-codices*, a svájci gyűjtemények középkori kézíratainak, köztük liturgikus kottás kódexeinek online, szabadon hozzáférhető virtuális könyvtára; 2019-ben pedig, ugyancsak Flüelernek köszönhetően, a *Fragmentarium* digitális laboratóriuma, amely hasonló módon teszi elérhetővé a középkor kézíratainak töredékesen fennmaradt emlékeit. A mindkét platform által közvetített forrásanyag mára megkerülhetetlen a medievisztikában érdekelt tudományterületek kutatói számára. Az interaktivitás és interoperabilitás jegyében a Fragmentarium időről-időre kurzusokat, műhelykonferenciákat, személyes és online tanácskozásokat szervez, hogy a kutatók és kutatócsoportok minél szélesebb körét megmozgatva gyűjtse össze és jelenítse meg internetes felületén a világ legkülönbözőbb pontjain felbukkanó fragmentumok digitális másolatait és meghatározott rendszerbe foglalt leírásait. Az oldalon így egyformán elérhetők a párizsi Bibliothèque nationale de France gyűjteményi egységeinek kódextöredékei, vagy a trieri Stadtbibliothek nevezetes Bohn-kollekciójának darabjai, de az is megtalálja a számítását, aki éppenséggel ausztráliai vagy új-zélandi könyvtárak kézíratos töredékanyagában kíván tájékozódni. Sőt, a feldolgozott anyagok közt – Hende Fanni jóvoltából – megtaláljuk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központban őrzött 35 töredék deskripcióját, vagy a Román Akadémia kolozsvári könyvtára töredékeinek Adrian Papahagitól származó leírásait. A *Fragmentarium*on ma huszonöt ország mintegy kétszáz gyűjteményének nyolcezernél is több töredéke tanulmányozható.

A *Fragmentarium* legbelső „műveleti” központjában, a Fribourgi Egyetem Középkori Intézetében került sor 2026. július 1. és 3. között a *Scraps of the*

Sacred elnevezésű műhelykonferenciára.¹ Az esemény házigazdája a *Fragmentarium* mostani vezetője, William Duba volt, társszervezője pedig a kanadai Dalhousie Egyetemen működő *Digital Analysis of Chant Transmission* nemzetközi gyűjtőprojekt (DACT, vezetői Jennifer Bain és Debra Lacoste), amely számos, a középkori liturgikus egyszólamúsággal foglalkozó, többek között közép-európai kezdeményezést fog össze. Ennek megfelelően a konferencia a zenei töredékeket, azaz a középkor latin nyelvű liturgikus *kottás* kódexeinek fragmentumait állította a figyelem középpontjába. Az eseményen 26 fragmentológus kutató vett részt aktívan, túlnyomórészt zenetörténészek, köztük neves szakemberek, pályakezdők és diákok egyaránt. A három nap alatt igazi műhely épült föl: az első délután keynote-előadásait követően a munka a Bibliothèque des Cordeliers-ben folytatódott, ahol mindenki kedvére válogathatott az előre kikészített 12–16. századi kódexek és töredékek között. Egy-egy forrás körül spontán beszélgetőcsoportok alakultak, szakmai diskurzusokat folytatva a fribourgi ferences konvent 13. századi antifonáléinak és graduáléinak kottairásáról, tartalmi vonásairól, dallamvariánsairól, késő középkori helyi szkriptóriumok paleográfiai jellegzetességeiről és minden egyéb, a különböző tudományterületek képviselőinek szerencsés pillanatnyi együttállásában megfogalmazott kérdésről. A konstruktív vita a konferencia minden további szakaszára jellemző volt: paleográfusok ütköztették véleményüket zenetörténészekkel, kodikológusok és művészettörténészek „csaptak össze” töredékek fölött, amelyek ilyen vagy olyan tulajdonságai más-más irányba mutattak. Bár az ellentmondásokat olykor nem volt könnyű föloldani, megint bebizonyosodott, mennyire fontos és célravezető, hogy az ember kilépjen a saját tudományága által keretezett valóságból, s belekóstoljon a párhuzamos diszciplínák valóságaiba, tapasztalatába, eszköztárába, gondolkodásába.

A konferencia második napján először öt-hétperces villámelőadások hangzottak el gyors egymásutánban, amelyekhez az akár hosszabb szövegeket, prezentációkat már előre el kellett küldeni a szervezőknek, hogy mindenki föl tudjon készülni a diskusziókra. Ebben a folyamban hangzott el a két magyarországi kutató, Hende Fanni (HUN-REN–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport) és Czagány Zsuzsa (ELTE HTK Zenetudományi Intézet, Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport) előadása is. E „darálós” szakaszt követték a választható műhelyfoglalkozások: Erik Kwakkel paleográfia-, Laura Albiero liturgia-, Eva Veselovská zenei notáció-, Christine

¹ A konferencia programja az alábbi honlapon érhető el: <https://sites.google.com/view/scraps-of-the-sacred/home?authuser=0>

Jakobi-Mirwald és Marina Bernasconi-Reusser kódexfestészet-szeminárium. A leginkább inspiráló, valóban közös ötletelésre az utolsó napon nyílt lehetőség: a résztvevők – William Duba és Anna de Bakker vezetésével – a *Fragmentarium*hoz frissen érkezett, még nem azonosított kottás kódextöredékekkel dolgozhattak, ki-ki a saját tudásával és tapasztalatával járulva hozzá a legkülönbözőbb korú és származású fragmentumok minél komplexebb meghatározásához.

Czagány Zsuzsa

Nemzetközi konferencia Johannes de Jenštejn prágai érsekről a római Nepomucenumban

2026. május 28. és 30. között nagyszabású nemzetközi tudományos összejövetelnek adott otthont a római Nepomucenum, a csehországi kispapok Nepomuki Szent Jánosról elnevezett pápai kollégiuma, a Pontificio Collegio Nepomuceno. Az *Archbishop Jan of Jenštejn: Politics, Liturgy, Devotion and Art around 1400* címmel meghirdetett konferencia társszervezői a Cseh Tudományos Akadémia Történeti és Filozófiai Intézetei, a Római Cseh Történeti Intézet (Istituto Storico Ceco di Roma), az Ostravai Egyetem (Ostravská Univerzita) és a Cseh Köztársaság Szentszéki Nagykövetsége voltak. A konferencia az 1379-től 1396-ig hivatalban lévő, sorrendben harmadik prágai érsek, Johannes de Jenštejn (Jan z Jenštejna) személye, valamint teológiai, filozófiai, irodalmi és zenei munkássága köré épült.

A szekciók sorrendje tudatosan felállított dramaturgiát követett: a Jenštejnt meghatározó általános történeti összefüggések, elsősorban a nagy nyugati egyházszakadás tárgyalásától (Joëlle Rollo-Koster, Christopher M. Bellitto) az 1350 utáni korszak teológiai és misztikus-spirituális gondolkodásának kérdései felé haladt (Pavlína Cermanová, Jakub Tichý, Dušan Coufal, Michael Van Dussen), hogy azután ezekből kiindulva a művészet- és zenetörténet, a teológiai irodalom és a kéziratosság sajátos problémakörei felé forduljon. Az előadások csaknem kivétel nélkül Jenštejnnel foglalkoztak, szűkebbre vonva vagy szélesebbre nyitva az aktuális téma által meghatározott fókusz. A szekciókat visszatérő elemek, valóságos tematikus vezérfonalak szöötték át. Némelyek tudományterületeken is átíveltek, tartalmi kohéziót teremtve a látszólag távoli diszciplínák között. Szinte mindegyik előadás érintette az úgynevezett Jenštejn-kódexet, mindenfajta Jenštejn-kutatás

alapforrását, legyen szó irodalmi, művészettörténeti, teológiai vagy éppen zenetörténeti irányú megközelítésről. A Vatikáni Apostoli Könyvtár Vat. lat. 1122 jelzetű, 1390 körül másolt kódexe igazi „Jenštejn-összkiadás”; tartalmazza az érsek saját írásait, köztük teológiai traktátusokat, orációgyűjteményeket, exemplumokat, szermókat és mirákulumokat. A kódexet ugyan nem Jenštejn másolta, de a szövegek válogatását és összeállítását gondosan felügyelte. Milada Studničková és Jan Dienstbier művészettörténészek a kézirat gazdag illuminációit elemezték, kiemelve Jenštejn saját, a miniátoroknak szánt bejegyzéseit. A kutatók szerint ezek olyan falfestményekre utalhattak, amelyeket maga az érsek rendelt meg, és amelyeket a kézirat illuminációiban is viszont akart látni. A Jenštejn-kódex szövegeiből indult ki a frissen kinevezett prágai érsek (és nem melleleg képzett művészettörténész) Stanislav Přybil is, aki előadásában arra kereste a választ, mennyiben mutatható ki mélyebb spirituális kapcsolat Jenštejn teológiai programja és a korszak uralkodó közép-európai (elsősorban cseh) művészeti stílusa, az úgynevezett *krásný styl* (szép stílus) Madonna- és Pietà-ábrázolásai között. Ugyanezt a feltételezett kapcsolatot vizsgálta Michaela Ottová és Jan Klípa is, akik még határozottabban érveltek amellett, hogy az 1379-ben megválasztott Jenštejn közvetlenül is hatást gyakorolhatott a prágai Szent Vitus-székesegyház műhelykörnyezetében 1380 után kibontakozó stílusirányzat konkrét megjelenésformáira.

A konferencia másik vezérfonala Mária Látogatásának (*Visitatio beatae Mariae Virginis*) ünnepe volt, amelynek bevezetését Jenštejn kezdeményezte VI. Orbán pápánál, s amelynek tiszteletére verses zsoltosmát is szerzett. Az ünnepet 1386-ban állandósították a prágai főegyházmegye területén, az egyetemes római Egyház azonban csak 1389-ben fogadta be kalendáriumába. Annak ellenére, hogy az ünnep hivatalosan engedélyezett zsoltosmája végül nem a Jenštejn által írt *Exsurgens autem Maria* lett, hanem az angol rivális Adam of Easton bíboros *Accedunt laudes virginise*, a Jenštejn-féle officium rendkívüli népszerűsége tett szert Közép-Európában. Az ünneppel és Jenštejn zsoltosmájával két előadás is foglalkozott: Rhianydd Hallas az officium genealógiáját követte végig, azonosítva annak kompozíciós rétegeit, elkülönítve a korai, biztosan Jenštejnhez köthető rövid változatot a kidolgozott, Jenštejn asszisztense, Mikuláš z Rakovníka (Nicolaus de Rakovnik) által kiegészített históriától. Czagány Zsuzsa az *Exsurgens autem* megjelenésformáit tekintette át a középkori Magyar Királyság különböző rítustereleteinek fennmaradt forrásaiban. Az utolsó nap zenetörténész-szekcióját Hana Vlhová-Wörner és David Merlin előadásai tették teljessé: az előbbi a

Jenštejnnek tulajdonított szekvenciák, az utóbbi pedig a himnuszok példáján keresztül mutatta be a liturgikus egyszólamúságot érintő kompozíciós kedv késő középkori felvirágzását.

Czagány Zsuzsa

Töredékkutatás a Boroszlói Egyetemi Könyvtárban

A Boroszlói Egyetemi Könyvtár (*Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu*) nagyszerű hely, nemcsak a helyi egyetemistáknak, de az odalátogató magyarországi kutatóknak is. Hogyne lenne az, mikor minden adott, ami egy kutatást sikeressé tehet: a tágas terek, bennük az éppen megfelelő mennyiségű kávézósarokkal, a tökéletesen működő analóg és digitális infrastruktúra, a segítőkész személyzet, no és persze a kutatnivaló, amit első szóra kihoznak az embernek, legyen az 13. századi kézirat, 1481-es ősnymtatvány vagy 17. századi nyomtatványról lefejtett kódextöredék. Elsősorban ez utóbbiak miatt utazott oda a Régi Zenetörténeti Osztály Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoportjának három tagja, Czagány Zsuzsa, Gilányi Gabriella és Tóka Borbála 2026. június 8-án.

A könyvtár különleges gyűjteményeiben folytatott háromnapos intenzív kutatás során mintegy ötven középkori kottás kódextöredéket, valamint teljes liturgikus kottás kódexet tudtunk átnézni, mérni, fotózni. A tájékozódáson és a tapasztalatszerzésen túl az elsődleges cél az volt, hogy a gyűjteményben őrzött, hordozójukon fennmaradt (*in situ*), vagy arról lefejtett, hangjelzést tartalmazó 11–16. századi kódextöredékeket kottaírásuk alapján csoportosítsuk, majd a zenei paleográfiai vizsgálat eredményeit egy egyelőre részleges, felszíni-tartalmi elemzéssel kiegészítve meghatározzuk az egykori anyakódexek műfaját, típusát, korát s (óvatosan) földrajzi-intézményi provenienciáját. Ez utóbbihoz nyilván elmélyültebb kutatás kell majd, amelyhez a most megszerzett adatok, ismeretek kiindulópontul szolgálnak.

A megismert töredékanyag zenei paleográfiai szempontból nagyon más, mint amihez az eddigi, elsősorban magyarországi gyűjteményekben folytatott kutatásaink során szoktunk. Az ezekben csupán elvétve fölbukkanó, úgynevezett sziléziai kottaírást számos, kronológiailag is elkülöníthető alváltozatában láttuk viszont. A térség ciszterci kolostoraiban művelt jellegzetes rendi notáció ugyancsak többféle árnyalatban jelent meg. Ez arra utal, hogy az időbeli különbségek mellett a rendi íráshagyomány helyszínenként is módosulhatott, helyi variánsokat kialakítva: egy lubiázi (Leubus) antifonále más képet mutat

(1. kép), mint például a henrykóvi (Heinrichau) szkriptóriumban készült kódexek töredékei (2. kép), nem beszélve a nyilván importált nyugatnémet testvérkolostor fragmentumáról (3. kép). S ott vannak a becsapós esetek, amelyekben a hordozókézirat minden kétséget kizáróan ciszterci (henrykóvi) eredete alapján joggal gondolhatnánk, hogy a borítójaként szolgáló kódextöredék is hasonló származású, és mégsem: a középf francia területen használt anyakódex kottairása a hagyományos helyi és az egységesedés irányába mutató kvadrát elemek sajátos keveréke (4. kép). Ezzel szemben a 13. században be-telepített Vörös Csillagkeresztes Lovagrend (*Ordo militaris Crucigerorum cum rubea stella*) sívidnicai (Schweidnitz) konventjében használt 15. századi kéziratos prédikációgyűjtemény kötéstábláját erősítő 15–16. századi kódextöredék – kottairása alapján – feltehetően ugyancsak a konvent egy kottás szerkönyvéből származik (5. kép). Furcsa módon itt a hordozó korábbi, mint a rajta fennmaradt fragmentum, ami arra utal, hogy a prédikációs kötetet jóval tovább használták, mint a töredék anyakódexét, s a belőle kihasított pergamencsíkot is később ragasztották a kötéstáblára.

A kutatócsoport szívét persze a legjobban az a kódextöredék dobogtatta meg, amelyiknek magyarországi eredetét már a gyors helyszíni vizsgálat teljes bizonyossággal megállapította. Egy 13. századi graduále fragmentumáról van szó, amely egy 15. századi kéziratos szermógyűjtemény kötésének belső megerősítéseként maradt fenn (6. kép). A csonka pergamenlevelet a hordozókézirat első ívfüzetén hajtották át. A szermonárium a boroszlói domonkosok könyvtárából került az Egyetemi Könyvtárba. A töredék a középkori Magyarország jellegzetes, esztergomi kottairásának egy különleges, korai tanúja, amely sok feladat elé állít bennünket. Nemcsak azt lesz izgalmas kikutatni, mikor, hol, milyen úton került a magyarországi misekódex lapja a sziléziai kéziratba, de azt is, hogy a töredéken megőrződött notáció pontosan hova illeszthető az esztergomi notáció korai fejlődéstörténetében.

A kutatóút látványosan mutatta meg, mennyire hiánypótlók a kódextöredékek a középkori zenetörténeti forráskutatásban, még azokban az országokban is, amelyek forrásállománya, beleértve az épen maradt kódexek számát, jóval nagyobb a miénknél. Lengyel kollégáink, Irina Chachulska és Dominika Grabiec, akik segítségére mindvégig támaszkodhattunk, a jövőben is együttműködnek velünk, akár egy nagyobb szabású közép-európai töredék-adatbázis megtervezésében és kiépítésében is.

Czagány Zsuzsa



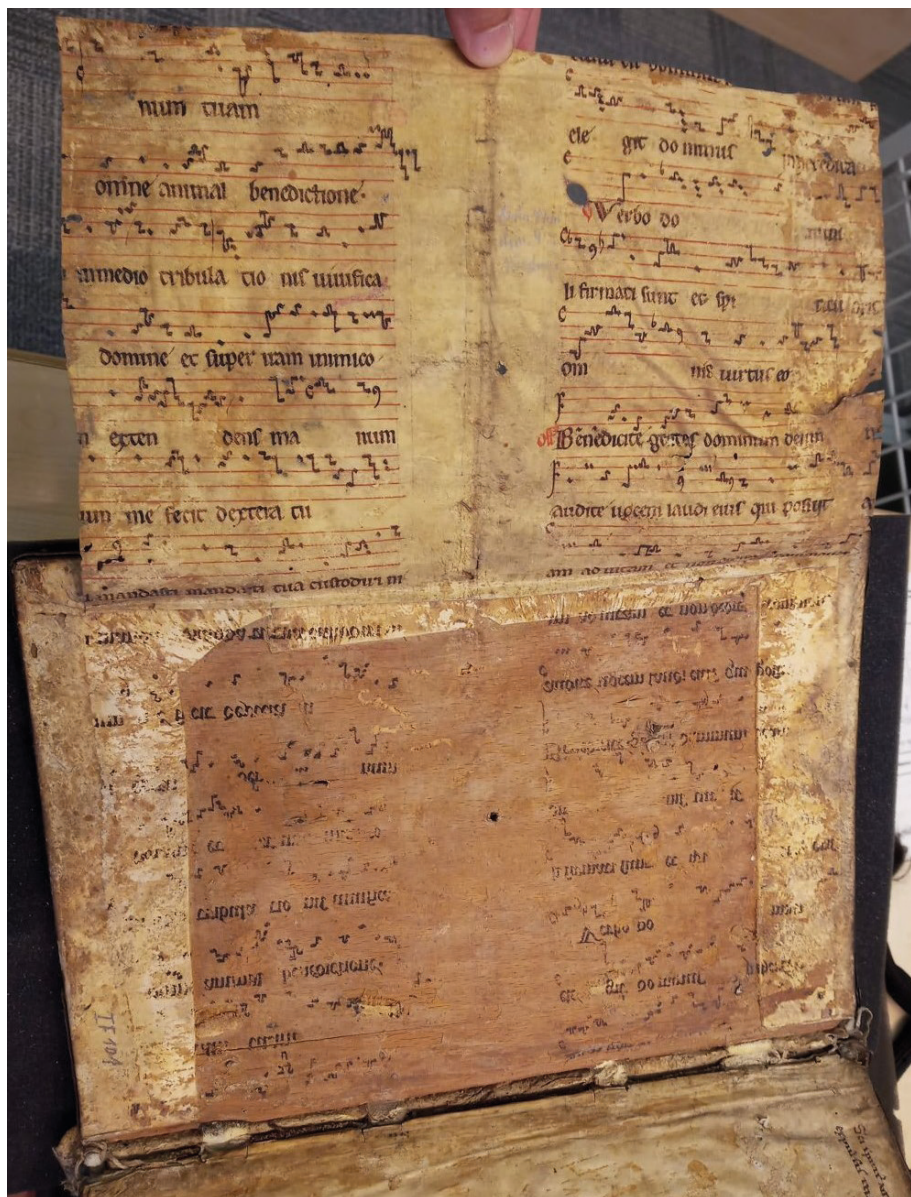
1. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I D 12.



2. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I F 100.



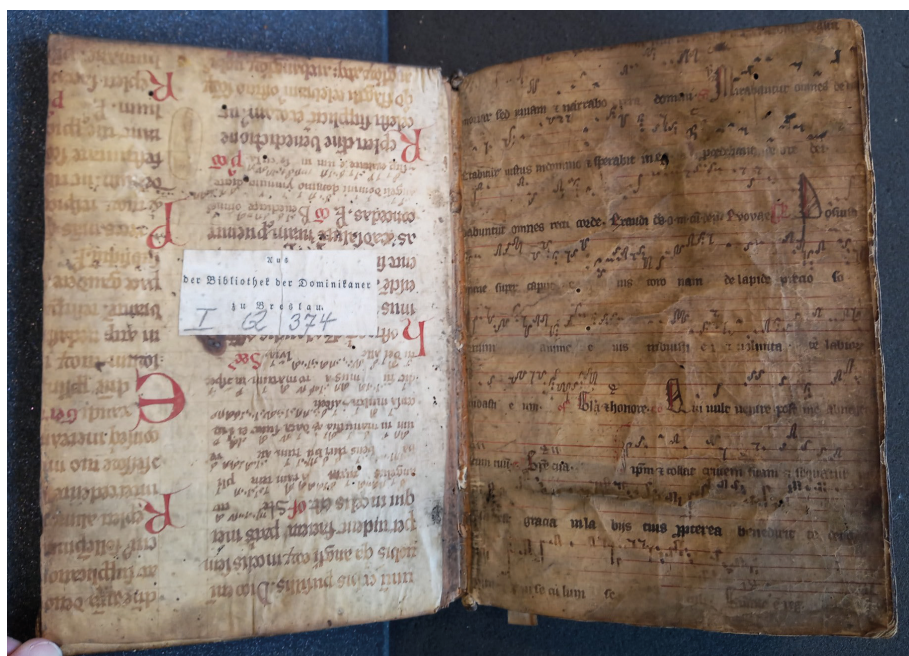
3. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I F 119.



4. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I F 101.



5. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I F 497.



6. kép. Boroszló, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I Q 374.